

Kodolányi Jánost 1945 tavaszától kezdődően a sajtóban sorozatos támadások érték, a Nemzeti Parasztpártnak benyújtott felvételi kérelmét elutasították, írói igazolása elmaradt. Publikációs lehetőségei egyre szűkültek, majd 1949-

36 Kosztolányi Tibor

LEZÁRHATATLAN

MŰLT

Horányi Károly

A Vízöntő küszöbén című

tanulmánykötetéről

re kiszorult a szellemi életből.¹ A budai lakást feladva feleségével Balatonakarattyára költöztek a nyaralójukba, amelyet még 1939-ben vásároltak a *Földindulás* című dráma honoráriumából. A hideg és nyirkos házat megpróbálták télre is lakhatóvá tenni, megélhetésüket a kert biztosította. A fizikai munkát a feleség, Tildi

végezte, hiszen az író – betegsége miatt – nem tudott segíteni. Gyógycipőhöz csak baráti segítséggel jutott; a villanyt évek múltán sikerült bevezettetniük. A vizet a kútról hordták, a néprádiójukat Veres Pétertől kapták ajándékba. Kodolányinak öt évig egyetlen sora sem jelent meg. Elhagyatottság, szegénység volt osztályrészüik, éppúgy, mint harminc évvel korábban, az író pályakezdő éveiben Püspökladányban. A megmaradt néhány baráttal való személyes kapcsolattartást Kodolányi rendszeres, mondhatni, *elszánt* levelezéssel helyettesítette. „Óriási tisztulás folyik világszerte, s ebben a nagymosásban torkunkig ér a mocskos szappanhab, a szennylé; a bűz fojtogat. A Sötét Korszak közepén járunk, nem is járunk, hanem vonszolódunk, mint a teknősbékák” – írta Szabó Lőrincnek 1952. március 23-án.²

Horányi Károly az elmúlt évtizedekben a Kodolányi-levelezés fontos korpuszait emelte ki a feledés homályából, pontosabban a kéziratári dobozokból.³ *A Vízöntő küszöbén* című újabb tanulmánygyűjteményében⁴ felidézi a Fischer Béla Baranya megyei alispánhoz főként az 1940-es évek elején írott levelek tanulságait, az írónak a pécsi *Sorsunk* című lappal való együttműködését. A Veres Péterrel való szórványos levelezés visszanyúl az 1930-as évek közepéig, a legfontosabb azonban az 1954–1955-ös évek termése, amikor Kodolányi Veres Pétertől is segítséget várt önnön irodalmi rehabilitációja érdekében. A kapcsolat Nyerges Pál képzőművésszel és feleségével, Rogrün Edittel mondható a legharmonikusabbnak. Nyerges mint a Balaton-felvidék szerelmese – Káptalanfüreden volt nyaralójuk – a Kodolányi házaspárt személyesen is rendszeresen felkereste. Kodolányiéknál ismerősök, kíváncsiskodók, önjelölt zsenik és tépelődő egzisztenciák időről időre felbukkantak, közülük sokan csak kuriózumként, helyi látványosságként tekintettek

az Akarattyán élő házaspárra. (Mindezt Kodolányi maga is észrevette, de türelmes emberként elviselte.) A Nyerges Pállal való kapcsolat idővel mester és tanítvány jellegűvé mélyült. Nyergesék a házaspárhoz segítő szeretettel közeledtek; számukra nyilván ez volt a legfontosabb.

Az 1950-es évek levelezéséből a legtanulságosabb a pályatárs 37 és barát Szabó Lőrincsel és feleségével, Mikes Klárával folytatott neki-nekilendülő korrespondencia. Szabó Lőrinc a fővárosban élt, színházba, irodalmi rendezvényekre járt, sok tekintetben azonban ő is „fogolyrak” látta magát: a „szívnonalas élet” elvesztése feletti kesergés és önsajnálattal foglalkozott. Nem tudott beletörődni abba, hogy megfosztották a befolyásától, a jelenléttől. A tehetség megmutatkozásának fórumait vették el tőle – fordítói munkáját sokszor kedvetlenül, „rabságban” végezte. Kiszolgáltatottság ez is. A sértettségén nem tudott felülemelkedni, a dolgokat – jókat és rosszakat – felnagyítva látta. Szerencsére! Még mindig lírikus – a levelekben szertelen és csapongó. Kodolányi megpróbálja helyiértékükön kezelni a sorjázó panaszokat, és tépelődő-önvádoló barátjához egy regiszterrel feljebből szól, egyfajta modern prófétai magaslatról beszél. Küldetéses emberként nyilatkozik meg, aki jelentős intellektuális tervek valóra váltásán munkálkodik.

Kodolányi *Vízözön* című regénye (akkor még *Vízöntő* címen) 1948 tavaszán jelent meg Szöllősy Árpád kiadásában – lényegében kritikai visszhang nélkül. Ezt követő belső emigrációja alatt Kodolányi négy regényt írt⁵ – ezek a *Boldog békeidők* kivételével mitológiai-biblikus témákat dolgoznak fel, és a *Vízözön*nel ciklust alkotnak. Nem folytatásokról van szó, a szemléletmód rokonítja a regényszövegeket. Mindenekelőtt Várkonyi Nándor munkássága keltette fel Kodolányi érdeklődését az archaikus múlt iránt, majd levélbeli konzultációik kísérték az Akarattyán született műveket. Kodolányi szorgosan tanulmányozta a Várkonyi által neki küldött művelődéstörténeti forrásokat, és újjáalkotta a mítoszokat. Nem profanizálta őket, azt gondolta, hogy léteznek olyan élethelyzetek, amelyekkel a mindenkori embernek – a konkrét történelmi időtől függetlenül – újra és újra szembe kell néznie: valaki rajongó lesz, elbizakodottá válik, és csalódik. Ám nem állhat ki felelős emberként a tetteiért. Intrika vagy kegy dönti el az ügyét, mert nem mondják meg, mit követett el, és nem árulják el, ki döntött az ügyében.

Az események áradása, majd a bezártság. Elhagyatottság. A szabadulás reménye.

A közelmúltban – és több ezer éve.

Mindig.

Új Forrás 2021/1 – Kosztolányi Tibor: Lezárhatatlan múlt
Hofiányi Károly A *Vízöntő* küszöbén című tanulmánykötetéről

Miként Horányi Károly a kötet címadó tanulmányában rámutat, a mitikus világlátás már a második világháború éveiben is meghatározta Kodolányi szellemi magatartását, kritikai alapállását. E megváltozott alkotói módszer az író utolsó korszakában lényegében kizárólagossá vált. A mítoszok értelmezésére és főként újratertetésére való törekvés a huszadik század kiterjedt szellemi áramlataként jelentkezett. Horányi Károly sokrétűen idézi meg Kodolányi legfontosabb forrásait, rekonstruálja szellemi ösztönzőit Carl Gustav Jungtól, Leo Frobeniustól Róheim Gézáig, Kennsbert Károlyig, Hamvas Béláig. Kodolányi kivételes műveltséggel rendelkezett, de a különböző kútfőkből származó, meglehetősen heterogén tudást túlzott jelentőséggel ruházta fel. Nem elégedett meg a mítoszok szimbolikus értelmezésével, ennél többet akart. *Hitt* a metafizikai alapozottságú, egységes világképben; az archaikus kultúrák szellemi útmutatásait *a priori* igazságoknak tekintette, és a modern természettudomány felfedezéseivel kívánta őket összhangba hozni. Kodolányi számára a Vízöntő korszak bejövetele előre látható, már-már konkrét történészként tételeződött.⁶

Kodolányi nem volt sem filológus, sem eszmetörténész. Szövegekkel foglakozott, ám alkotói módszere egyértelműen a művészé. A forrásai közül azok váltak számára fontossá, amelyek mozgásban tartották a képzeletét. Lényegében a tudattalanjára hagyatkozott: „este, hanyatt fekvé a sötét szobában, mozdulatlanul, semmire sem gondolva, szabadjárá engedtem a tudatom alól előkavargó képeket. Nemesyszer olyan jelenteknek voltam passzív részese, amelyek iszonyattal és rémülettel töltöttek el. [...] szemmel láttam és füllel hallottam azokat a messzi évezredek óta sírba temetkezett alakokat korszerű ruháikban, egyéni arcvonásaikkal és mozdulataikkal, vitázva, beszélgetve egymással, mintha valamely színpadon láttam volna leperegni az eseményeket. [Másnap] nem volt más dolgom, mint pontosan visszaemlékezni a látottakra, hallottakra, és lerögzíteni a papíron.”⁷

Aki elmegy Balatonakarattyára, és megnézi a házat, ahol Kodolányi és felesége éltek, jobban értheti az író gondolkodásmódját, vagy inkább azt, ami *megettörtént* vele. A környék ma nyaralóövezet, de a fennsíkon nyáron is csend van. A part hirtelen szakad le a vízig, messze látható minden, egészen Tihanyig, sőt tiszta időben még ennél távolabb is. De Kodolányi testi állapota miatt a tópartra alig jutott le, pénz híján a közelebbi városok elérhetetlen távolságba kerültek. Elmenni Veszprémbe, Székesfehérvárra? Megebédelni, leülni az eszpresszóban, könyvtárba járni, zenét hallgatni...

A csend gyógyít, de az állandó, megtörhetetlen csend nyomasztó.

Egy ideig hitegetik, majd bizonytalanságban tartják. A múlt eseményeit veszi górcső alá, saját magával szemben is kíméletlen. Aztán beletörődik a melózésbe, végül már nem is gondolja, hogy másként is lehetne. Ráébred a végletes szellemi egyedüllétre, elfogadja a bezártságot, a visszhang nélküliséget.

A kéziratait félreteszik, a hivatalos leveleire nem válaszolnak. Miközben a közéletben és a politikában új és új méltánytalanságok történnek. De a küzdéshez már nincs kedve. „Platformot” kellene találnia hozzá. Gomolygó ködben nem lehet vívnia. Befolyásosnak és erősnek kellene látszania, máskor meg hízelegni a pártfogóknak. Inkább bezárkózik.

39

Hosszú a nyár, az ősz, de leghosszabb a tél. A beszűkült tudatállapot víziókat generál. *Ír*, mást nem tehet, és azt suttogja: „*Én vagyok.*”

*

Horányi Károly tanulmánykötetének főbb alakjai, tragikus hősei vissza-visszatérnek az egyes írásokban. A kötet másik fontos szereplője Szabó Lőrinc. Kodolányival huszoneves korukban találkoztak, majd barátságot kötöttek, a sorsfordulóik is gyakran analogikusak vagy áthallásosak. Azok a bizonyos visszatérő emberi helyzetek...

Újságírók lettek, 1934-től közös szerkesztőségben dolgoztak a *Magyarország* napilapnál. Átszervezésnek látszott, valójában megegyezett a politika, a laptulajdonos és a főszerkesztő, hogy Gömbös Gyula programját fogják népszerűsíteni.⁸ (Szabó Lőrinc ugyan már 1921-től *Az Est*-lapok munkatársa volt, de közvetlen politikai kérdésekkel nem foglalkozott.) A távolabbi célokkal (és következményekkel) az ott dolgozó újságírók feltehetőleg nem számoltak, ám tevékeny részeseivé váltak az arculatformálásnak. Terveket kovácsoltak; elszántak voltak, lelkesek. „A népi gondolat érvényre juttatása.” „A reform.” „Az alulról jövők...” Homályos, de jól hangzó jelszavak. És ők hirtelen ott találták magukat a pártpolitika vegykonyhájában, ott, ahol a dolgok *történnek* – az izgatató légkör vonzotta és fogva tartotta őket.

Elszántság és erő kellett volna a pályakorrekcióhoz, vagyis a kilépéshez – és *pénz* a megélhetéshez. Tehát maradtak. Horányi Károly imponáló témaismerettel, az elfogulatlan elemző távolságtartásával követi végig, miként lett Szabó Lőrinc – a főszerkesztő Zilahy Lajost gyakorta helyettesítve – a *Magyarország* napilap egyik irányítója.

Szabó Lőrinc egy ideig talán észre sem vette, hogy *használják* őket. Bár közvetítő szerepet is vállalt Gömbös és Bajcsy-Zsilinszky Endre között: pontosabban Gömbös ultimátummal felérő üzenetét adta át Bajcsy-Zsilinszkynek. A Horányi által megidézett visszaemlékezések alapján olybá tűnik, hogy Szabó Lőrincnek imponált ez a szerep, barátaival és vetélytársaival is érzékeltette, hogy ő most a hatalom nevében nyilatkozik meg.⁹ Más esetekben is tanulságos az egykori *jelenlévők* beszámolóinak egymás melletti olvasása, legyen szó Gömbös és a népi írók találkozásáról 1935 áprilisában a Zilahy-villában, illetve az Új Szellemi Front zászlóbontásáról. Horányi számos

Új Forrás 2021/1 – Kosztolányczy Tibor: Lezárhatatlan múlt
Horányi Károly *A Vízöntő küszöbén* című tanulmánykötetéről

forrás egybevetésével, árnyaltan rajzolja meg az Új Szellemi Front arculatát, láttatja a sokféle elképzelést: a felszín több helyütt egyetértést jelez, másutt inkább széttartóak az elképzelések. *Valami történet*, ami akkor felrázta az írókat, energiát szabadított fel, kapcsolódási pontokat hozott létre, ellentéteket generált, de egységes mozgalom nem jött létre.

Több pályatársukhoz hasonlóan Szabó Lőrinc és Kodolányi is elköteleződött a reformpolitika mellett. Mindazonáltal a *költő* Szabó Lőrinc reflexiója, a *Vang-An-Si* című vers a *Válasz* 1935. évi 3–4. számában – ha szabad ilyen közvetett tanulságokat keresnünk – a direktívákon alapuló változások kudarcát vetíti előre. „Kinek van igaza?” – tehetjük fel a kérdést Horányi Károllyal. Feloldhatóak-e a fel fogásbéli különbségek? Azaz melyik álláspont volt Szabó Lőrincé?

Nem tudjuk. A versbéli Vang-An-Si a nép nyomorú állapotát látva nagy tervekkel áll elő, és megszerzi megvalósításukhoz a fiatal császár jóváhagyását. Ám szembesülvén azzal, hogy reformtervei nem jobbították meg az országot, csak másféle bajt és ellenségeskedést hoztak, végül befalaztatja „a szent torony négy ablakát”, ahonnan a nép panasza hallik.

Az Új Szellemi Front megszűnéséhez döntő mértékben hozzájárult, hogy a *Magyarország* arculatváltása nem igazolta a laptulajdonosok anyagi várakozásait, de időközben a politikai konstelláció is átalakult. Zilahy 1936 elején megvált a laptól, Szabó Lőrinc pedig csalódottan vette tudomásul, hogy nem őt nevezik ki főszerkesztőnek. Hatásköre is szűkült: „Még nyolc évig dolgozott a *Magyarországnál*, megélve egy újabb szerkesztőváltást, azzal együtt *Az Est*-lapok »államosítását«, de már nem azzal az ambícióval végezte mindennapi munkáját, mint az alatt a két év alatt, amíg az újság – Zilahy kedvelt fogalmával élve – a »népi politika« szolgálatában állott.”¹⁰ Kodolányi viszont már csak rövid ideig maradt a szerkesztőség tagja. Újságírói munkájuk során azonban mindketten olyan dolgokba sodródtak bele, amelyekkel átlépték a határt: kortársaik szemében politikussá váltak, vagy legalábbis olyan emberekké, akik eleget tettek a politika igényeinek.

*

Horányi Károly könyvében a Márai-tanulmány részint másfelé visz bennünket: az író akadémiai tagságának történetét dolgozza fel.¹¹ Ám itt is látjuk, mi zajlik a nyilvánosság előtt – és kikövetkeztethető, hogyan alakulnak az erőviszonyok a színpalak mögött. Miféleké a törekvések és a szándékok? Hányféle egyeztetés, mérlegelés eredményeként jön létre a döntés, amely azután *nem* változtatja meg a patikamérleggen egyensúlyba hozott erőviszonyokat. Horányi tanulmányai egy olyan értelmiségi világot mutatnak be, amelyben a vezető figurák folyamatosan figyelik egymást, elemzik a helyzetet, s míg pozícionálják magukat, megpróbálnak a másikon fogást találni.

Márai Sándor 1938-as, Kisfaludy Társaságba történő felvételével az akadémiai tagság előszobájáig jutott. *Kaland* című színdarabját 1941-ben Vojnits-jutalommal tüntették ki, majd 1942-ben jelölték a levelező tagságra, amelyet (éppen) Zilahy Lajossal szemben nyert el. Igaz, a politikai újságírásba Márai is belekóstolt még 1919-ben, azonban a proletárdiktatúra bukása mintegy kimenekítette őt ebből a helyzetből, és apja anyagi segítségével új életet kezdett Németországban. A politikai csoportosulásoktól a Horthy-korszakban távol tartotta magát, a honi aktuálpolitikai témákról többnyire óvatosan írt.¹² Ellenlábasai azonban nem felejtették el 1919-es szereplését, és megválasztása után néhány nappal már szembesítették egykor hangoztatott nézeteivel; Márai több mint kényelmetlen magyarázkodásra kényszerült.¹³ Azután pedig 1947-ben, amikor Márait akadémiai rendes taggá választották meg, baloldali támadásokkal kellett szembenéznie: többek között felrőtták neki, hogy 1942-ben megtagadott egy 1919-ben általa jegyzett cikket.¹⁴

*

A politika nem erkölcsi elvek alapján szerveződik, mert valóságos vagy szimbolikus hatalmat akar a másik ember felett. A Szabó Lőrinc és Kodolányi János ügyében a háború után indított eljárások sem a törvények szerint zajlottak, a vádak „egyfajta közhangulat nyomására és politikai kényszer hatására fogalmazódtak meg” – írja Horányi Károly a kötetet záró *Vád és emlékezet* című tanulmányban.¹⁵ A Kodolányi és Szabó elleni eljárásokat nem vitték végig; Márait sorozatos, nemtelen támadások érték. A döntés valahol megszületett: az új „demokráciában” íróként nem lesz helyük.

¹ HORÁNYI Károly, *Eredet és jelkép: Kodolányi János és kortársai*, Bp., Argumentum, 2004, 131–136.

² *Ne panaszd a magányodat! Kodolányi János levelezése Szabó Lőrincsel és Szabó Lőrincné Mikes Klárával (1948–1957)*, szerk. HORÁNYI Károly, Bp., Argumentum, 2002, 169.

³ Lásd a „*Csend kívül, de nem belül*” című kötetet is, amely Kodolányi János Nyerges Pállal és feleségével folytatott, 1948 és 1956 közötti levelezését dolgozza fel (szerk. HORÁNYI Károly, Bp., MTA Könyvtár és Információs Központ – Jaffa, 2017).

⁴ HORÁNYI Károly, *A Vízöntő küszöbén: Tanulmányok Kodolányi Jánosról, Márai Sándorról és Szabó Lőrincről*, Bp., Magyar Szemle Alapítvány, 2019.

⁵ *Boldog békeidők* [1948], Pécs, Dunántúli Magvető, 1956.; *Új ég, új föld* [1949], Bp., Magvető, 1958.; *Én vagyok* [1950–1952], Bp., Magvető, 1972. (első teljes kiadás); *A égő csipkebokor* [1953], Bp., Magvető, 1957. (A szögletes zárójelben lévő évszámok a megírás éveit jelzik.)

⁶ HORÁNYI Károly, *A Vízöntő küszöbén: Kodolányi János: Vízözön = H. K., A Vízöntő küszöbén...*, i. m., 91–167.

⁷ KODOLÁNYI János, *Az emlékezések háza: Napló – Részletek = Én vagyok: In memoriam Kodolányi János*, szerk. CSÜRÖS Miklós, Bp., Nap, 2001, 207.

⁸ HORÁNYI Károly, *Szabó Lőrinc mint a Magyarország segédszerkesztője és az Új Szellemi Front = H. K., A Vízöntő küszöbén...*, i. m., 218–229.

⁹ *Uo.*, 264–265.

¹⁰ *Uo.*, 371.

¹¹ HORÁNYI Károly, *Az akadémikus Márai Sándor* = H. K., *A Vízöntő küszöbén...*, i. m., 169–205.

¹² A teljes képhez hozzátartozik, hogy az emigráns Márai az 1950-es évek elejétől – egy lényegileg más egzisztenciális és politikai helyzetben – másfél évtizedig dolgozott a Szabad Európa Rádiónak: számos propagandisztikus írást olvasott fel, igaz, ezeket a műveket álnéven jegyezte.

42

¹³ HORÁNYI, *Az akadémikus Márai Sándor*, i. m., 182–185.

¹⁴ *Uo.*, 200–201.

¹⁵ HORÁNYI Károly, *Vád és emlékezet: Lezáratlan eljárások Szabó Lőrinc ügyében* = H. K., *A Vízöntő küszöbén...*, i. m., 417.

